

Informace, recenze

K současnosti a budoucnosti muzejních knihoven

Knihovnictví prochází v posledních letech bouřlivým vývojem. Změny pronikly do všech oblastí knihovnické práce, ovlivňují všechny způsoby služeb a nevynechaly žádný druh knihovnických fondů. Nemohou tudíž minout ani muzejní knihovny. Tento příspěvek¹⁾ se pokouší zmapovat současnou situaci v muzejních knihovnách a naznačit možné směry dalšího vývoje.

Nejprve se podíváme na několik více či méně přesných statistických čísel. Je evidováno celkem 318 muzeí a 47 galerií, dohromady 365 institucí velmi příbuzného zaměření (dále užívám pojem muzeum pro oba druhy institucí). Lze předpokládat, že každé muzeum má svoji knihovnu různého zaměření a velikosti. Podle údajů z roku 1985²⁾ je přibližná velikost knižního fondu 4 750 000 svazků. Z toho je minimálně 1/4 svazků sbírkových fondů. To je určitá specifická část, kterou se muzejní knihovny odlišují od ostatních druhů knihoven. V tomto bodě je nutné připomenout k charakteristice muzejních knihoven dvě věci. Za prvé – založení většiny muzeí spadá do druhé poloviny 19. století a zde také můžeme nacházet počátky tvorby jejich knihovnických fondů. Za druhé – sbírkové historické fondy, které muzejní knihovny vytvářejí, spravují a zpřístupňují, obsahují jádro souboru titulů české (možná i středoevropské) knižní kultury. Pokud předchozí stručně shrneme, lze konstatovat, že muzejní knihovny trvale uchovávají českou odbornou literaturu od 19. století a sbírkové historické fondy, dokumentující rukopisnou a knižní kulturu.

Muzea, jako kulturně vzdělávací instituce, mají v procesu oslovování veřejnosti k dispozici jen několik nástrojů. Výstavy a expozice jsou omezeny více či méně časem a systém oslovení je v podstatě statický. Přednášky již sice vnášejí do procesu jistý prvek dynamičnosti, ale jejich omezení prostorem i časem je zřejmé. Situace v oblasti ediční je dobře známa. Po první vlně zájmu jsou publikace uloženy do skladišť a jen zřídka jsou vytaženy na světlo. Ve vzácných případech úspěšných titulů se již nenaleznou finance na druhá vydání. Posledním prostředkem, nikoliv však významem, jsou knihovny. Ty slouží, dnes snad přesněji řečeno měly by sloužit, co nejširší ve-

řejnosti. Když se podíváme do zakládacích listin těchto institucí, jistě všude nalezneme zmínku o knihovnách a o jejich úkolech pro občany. V době svého vzniku byly často jedinými knihovnami v místě. A že svoje poslání naplňovaly dostatečně, o tom vypovídají tehdejší výroční zprávy muzeí.³⁾ „Otcové zakladatelé“ si byli vědomi toho, že hlavním posláním muzeí (a všech podobných institucí) je služba veřejnosti. Tomu bylo podřízeno vše. Mám pocit, že jsme na ono poslání nějak zapomněli. Možná se na nás podepsala letargie let „rozvinutého socialismu“, možná jistota pravidelného přísunu financí nebo značná izolace od pokračujícího rozvoje muzeologie v jiné části světa. Právě knihovny jsou sektorem, který se snad nejdříve vzpamatoval a snaží se vyrovnat zaostání za rozvojem terciární sféry. Tuto úspěšnou snahu vedou veřejné knihovny. Muzejní knihovny se nějak z veřejného života vytratily a dnes se tam obtížně pokoušejí vrátet. Problémy se překvapivě nacházejí v samotných muzeích. Přitom by muzea mohla prostřednictvím svých knihoven nabízet další službu veřejnosti a díky rozvoji právě knihovnických služeb, službu velmi rozsáhlou. Je nutné si uvědomit, že začíná být velmi důležité, jakým způsobem muzea osloví veřejnost. Je to právě veřejnost, která je financuje ze svých daní a má právo se ptát, co jí za její peníze poskytnou. Jestliže tedy mohou shrnout předchozí část – knihovny jsou jedním z nejdůležitějších nástrojů pro plnění hlavního úkolu muzea, jímž by měla být služba veřejnosti.

Porovnejme si aktivitu muzejních knihoven s knihovnami veřejnými. Koncem osmdesátých a začátkem devadesátých let byla zahájena distribuce programu MAK, který byl zprovozněn pod systémem CDS/ISIS⁴⁾. Již od té doby bylo možné začít s automatizací našich knihoven, s vytvářením elektronických katalogů. Podle údajů I. Gelterové, jež spravuje zbytky evidence týkající se tohoto systému, si program MAK pořídilo v letech 1991–94 11 muzejních knihoven. Dnes je možné zjistit, podle výsledků dotazníkového šetření, které proběhlo na podzim roku 2001 (dostupné z <http://www.stk.cz/~svoboda/KPI/>), že systém MAK používá již pouze 3,7 % knihoven. Mezi dnes používanými systémy většinou převládá KP-Sys, případně jeho varianta KP-Win (k únoru 2002 je 6 instalací KP-Sys a 13 instalací KP-Win). Systém Lanis (Clavius) používají 3 muzejní knihovny. Bohužel, přes vážná varování, se v muzejních knihovnách vyskytují různé typy „doma dělaných“ systémů, u nichž se o nějaké kompatibility nedá hovořit. V roce 1997 byly zahájeny grantové programy Mi-

nisterstva kultury ČR pod označením RISK, které pokračují od roku 2000 pod názvem VISK. Následující tabulka ilustruje přehled udělených grantů:

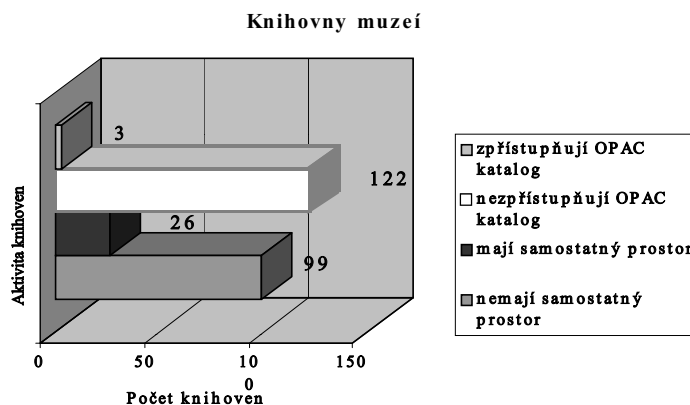
Rok	Muzejní knihovny	Ostatní knihovny
1997	3	101
1998	4	155
1999	5	184
2000	8	285
2001	11	736

První muzejní knihovnou, která úspěšně pronikla do světa automatizace, byla knihovna Uměleckoprůmyslového muzea v Praze (UPM). Již v roce 1997 díky grantu MK ČR mohla zřídit počítačovou síť ve studovně a zahájit práci na automatizaci. Není nutné uvádět další muzejní instituce, snad jen pro smutný primát lze připomenout, že naše největší muzeum získalo prostředky na **zahájení** prací na elektronickém katalogu až v roce 2000.

Pokud se trochu podrobněji podíváme na výsledky projektů VISK 3 „Informační centra veřejných knihoven“ v oblasti připojení na internet, získáme následující údaje – dosud bylo připojeno 527 místních a 573 odborných knihoven. Do konce roku 2001 mělo získat nové připojení 545 knihoven⁵⁾. Další údaje může poskytnout již výše zmíněná dotazníková akce, pořádaná péčí Martina Svobody. V té je registrováno celkem 1244 knihoven připojených na internet. Z nich je 21 muzejních.⁶⁾ Podle průzkumu Aleše Brožka mělo k prosinci 2001 své webovské stránky 220 knihoven a 114 z nich zpřístupňovalo svůj online katalog⁷⁾.

Nejrozšířenějším informačním prostředkem současnosti se rychle stává internet. Jen v oblasti institucí přibývalo za rok 2001 celkem 30 000 registrovaných domén.cz (viz <<http://www.toplist.cz>>). Muzea si tyto nové technologie osvojují prozatím pomalu. Jejich prezentace zůstávají zatím většinou na úrovni jednoduchých informačních stránek s absencí jakékoliv dynamiky. Všimněme si, jaká pozornost je na stávajících www stránkách věnována knihovně. Pokud si prohlédneme webovské stránky našich muzeí, málokdy lze nalézt na homepage informace o knihovně. Za všechny několik příkladů. Husitské muzeum v Táboře (dostupné z <<http://www.tabor.cz/muzeum/index.html>>) má vcelku kvalitní stránky obsahující poměrně dost informací, ale knihovnu naleznete skrytou pod službami badatelům, kde je pouze zmínka o tom, že má několik desítek tisíc svazků. Židovské muzeum v Praze (dostupné z <<http://www.jewishmuseum.cz>>) je jedno z největších v Evropě s danou specializací, má velikou knihovnu a přitom na webu je situace stejná jako u předchozího muzea, jen o knihovně je zde snad trochu více

informací. Národní muzeum (NM) získalo vysoké ocenění za výtvarnou podobu svých webovských stránek (dostupné z <<http://www.nm.cz>>) v kategorii WebArt. Pod ikonou Knihovna, která je ovšem až na odkazu 2. úrovně, jsou pouze údaje personální. Teprve na další úrovni pod oddělením služeb je v textu údaj o otevírací době. Příklad opačný reprezentují stránky knihovny UPM v Praze (dostupné z <<http://www.knihovna.upm.cz>>), jež jsou jedny z nejzdařilejších. Zde je situace trochu neobvyklá, neboť samo muzeum zatím stránky nemá a je prezentováno pouze prostřednictvím knihovny. Online katalogy, které dnes zpřístupňuje většina veřejných knihoven, naleznete pouze 3 – již zmíněný katalog knihovny Uměleckoprůmyslového muzea, katalog knihovny Památníku národního písemnictví (dostupný z <<http://www.pamatniknarodnihopisemnictvi.cz>>) a katalog knihovny Národního technického muzea (dostupný z <<http://knihovna.ntm.cz>>). Z dotazníkového průzkumu provedeného autorem článku na podzim roku 2001 je následně uveden jeden z výstupů, který ilustruje prezentaci knihoven na webovských stránkách muzeí.

Dnes je k dispozici nepřehledné množství literatury⁸⁾, která pomáhá při vytváření návrhů prezentací muzeí. Jelikož se jedná o informační prameny (ať již tištěné nebo elektronické), měl by právě knihovník mít nejlepší přehled o těchto informacích a měl by být tím, kdo je vedení muzea zprostředkuje a pomůže orientovat se při vytváření webu⁹⁾. Dokonce se domnívám, že pracovník knihovny by sám měl být iniciátorem.

Lze uvádět další příklady práce muzejních knihoven. Veřejné knihovnictví je již dnes na takové úrovni, která dovoluje vytvářet rozsáhlá korporáční sdružení za účelem např. získání nákladných informačních zdrojů nebo vytváření velkých projektů. Z mnoha příkladů lze uvést práci na souborném katalogu českých knihoven CASLIN (dostupné z <<http://www.caslin.cz>>). V tomto projektu je zapojena (z muzejních knihoven) pouze knihovna Uměleckoprůmyslového muzea. Díky národním licencím je dnes volný přístup k velkým informačním zdrojům. K projektu ProQuest 5000/PCI Web se přihlásilo celkem 264 knihoven. Z toho je 16 muzejních, tj. 6,1 %. Na celkovém počtu 180 285 dotazů se muzejní knihovny podílely pou-

ze 318 dotazy, tj. 0,2 %¹⁰). Dalším velkým projektem je eIFL Direct. Ze statistik¹¹) vyplývá, že je zapojeno 8 muzejních, ale 68 městských a okresních knihoven (celkem 230). Když se podíváme na přehled podle počtu dotazů za leden 2002, je situace ještě tristnější. Muzejní knihovny – 100 dotazů, ostatní knihovny – 23 741 dotazů. Naše největší muzeum nemělo ani jeden dotaz na tento informační zdroj. Bohužel zde musím opět upozornit na situaci v Národním muzeu. Ale není možné pominout tuto instituci, která by měla být pro všechny z nás příkladem a měla by tu naši lopotnou cestu k budoucnosti prošlapávat¹²).

Z výše uvedeného je patrné, že muzejní knihovny by měly velmi rychle začít pracovat na změně současného stavu. V první řadě by měly obrátit pozornost k sobě. Je nutné průběžně sledovat dění v oboru, který právě dnes prochází tak bouřlivými změnami. K dispozici je řada knihovnických periodik, např. Čtenář, Národní knihovna – knihovnická revue, Bulletin SKIP aj. Národní knihovna ČR vydává celé ediční řady metodických materiálů, rovněž tak SKIP má nabídku titulů, vycházejí konferenční sborníky s podnětnými články atd. Je známo, že v menších muzejních knihovnách nezbyvají peníze na tato periodika, ale je možné si je půjčit v místní knihovně nebo jinde. Rovněž další vzdělávání by neměl být dnes problém. Skutečně již nelze vystačit s nadšením a obětavostí a také si není možné myslet, že dříve ukončené vzdělání nám vystačí až do důchodu. Nabídku různých kurzů a školení lze nalézt na mnoha adresách. Naše „alma mater“ ÚISK FF UK nabízí několik semestrůvých vzdělávacích programů (dostupné z <<http://uisk.ff.cuni.cz/>>). Díky grantovým programům skupiny VISK 2 je v každém regionu dostupná nabídka různých kurzů a vzdělávacích programů (dostupné z <<http://www.stk.cz/Akce/>> – webovské stránky převzala sekce vzdělávání SKIPu).

Pomoc a radu mohou poskytnout i pracovníci veřejných knihoven, kontakty lze získat rovněž přihlášením se do profesní organizace SKIP. Ti, kteří mají přístup k internetu, se mohou přihlásit do e-konference Knihovna¹³). Dnes již existují i muzejní e-konference. Díky iniciativě Rudolfa Remeše¹⁴) z Muzea v Rychnově n. Kněžnou byly zřízeny na serveru Pandora dvě e-konference¹⁵). Jako novinku mohu uvést, že byla založena e-konference pro knihovny muzeí a galerií, jež je přístupná na stránkách knihovny Uměleckoprůmyslového muzea <<http://www.knihovna.upm.cz/>>.

To je část nezbytných zdrojů informací pro zlepšení práce muzejních knihoven a v důsledku toho tedy i zlepšení činnosti muzeí. Muzejní knihovny by měly mít stále na mysli hlavní úkol, který mají vytčen od zakladatelů, jímž je uspokojování požadavků čtenářů, a který je i jedním z hlavních poslání obecného knihovnictví¹⁶). Pokud nebudou jejich fondy, ať jakkoli cenné, sloužit veřejnosti, tak se veřejnost obrátí pro informace jinam. Nebo snad lépe řečeno – poskytnete jí je někdo jiný. Ale potom si také může říci – proč máme dávat finance tam, kde nedostaneme odpovídající služby? A službám patří budoucnost¹⁷).

Změny v knihovnictví, jež jsou zmíněny již v úvodu, začínají nacházet svůj odraz v naší legislativě. Ze všech

nových zákonů připomenu ten nejdůležitější – knihovní zákon. Byl schválen 29. 6. 2001, s účinností od 1. 1. 2002, pod názvem Zákon o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (Sbírka zákonů č. 257/2001). Je nutné mu věnovat velkou pozornost, měl by se stát alfou a omegou našeho dalšího konání. Hned v úvodu (§ 2, odst. a) je definován pojem knihovna. Zde jsou stanoveny podmínky pro další existenci knihovny. Tou hlavní je veřejné poskytování knihovních a informačních služeb. Ještě jednou – veřejné, tj. s rovným přístupem všem bez rozdílu. Nejsou zde zmiňováni žádní badatelé, zaměstnanci či jiné podobné kategorie. Je potřeba zdůraznit, že pokud muzejní knihovny nebudou poskytovat veřejné služby, nebudou zapsány do evidence knihoven!¹⁸) Neznamená to jen, že nebudou mít přístup k různým druhům doplňkového financování, ale nebudou se moci účastnit žádných knihovnických projektů, sdružení, konsorcií atd. To lze považovat za daleko větší hrozbu, než ztrátu finančních zdrojů. Ve stínu tohoto nejdůležitějšího zákona jsou však ještě další legislativní normy, které se úzce vztahují k jejich práci a které je nutno znát a sledovat jejich případné změny.¹⁹)

A protože o registraci knihovny dle litery nového zákona bude žádat provozovatel, což je ředitelství muzea, musí mít k dispozici takovou koncepci rozvoje knihovny, která bude mít předpoklady ke schválení. A bude ji nutno doprovodit argumenty, které nebude možno odmítnout. To samozřejmě předpokládá dobrou znalost problematiky a jsme zase u celoživotního vzdělávání. Jedním z pomocníků při sestavování koncepcí a argumentů mohou být dokumenty státní informační politiky (dostupné z <<http://www.vlada.cz/1250/vrk/rady/rady.htm>>). V této chvíli lze také odkázat na článek Víta Richtera Kulturní politika v České republice, který byl přednesen na konferenci *Knihovny současnosti 2001*.²⁰)

Oborová komise knihoven muzeí a galerií, která je zřízena jako odborná komise při Asociaci muzeí a galerií České republiky – AGM (dostupné z <<http://www.cz-museums.cz/>>), zahájila na svém semináři v Českém Krumlově novou etapu své práce. Novou předsedkyní komise byla zvolena Jarmila Okrouhlíková, ředitelka knihovny UPM v Praze. Se svými kolegyněmi v čele s Květou Hartmanovou poskytují práci komise kvalitní zázemí a vydatnou pomoc. Po zmapování stávajícího stavu byly určeny prioritní cíle budoucí činnosti komise. Její rozšíření o zástupce dalších regionů pomůže k navázání kvalitnějších kontaktů. Výsledkem by měl být aktuální adresář muzejních knihoven. Současně komise zřídila svoje webovské stránky (dostupné z <<http://www.knihovna.upm.cz/>>), kde jsou k dispozici aktuální informace a články. Oborová komise se bude snažit spoluprací muzejních knihoven naplnit novým smyslem. Měla by v kvalitnější formě sloužit ke komunikaci především se všemi muzejními knihovnami. Aby se důležité informace dostaly nejen k těm, kteří jezdí na semináře, ale také k těm, kteří jezdit nemohou. I pro zlepšení práce komise je nápadů celá řada – kolektivní projekty k různým tématům, kvalitní muzeologická bibliografie (kdo jiný by ji měl vytvářet než právě knihovníci), metodická pomoc, souborné katalogy či

soubory autorit (to se může týkat hlavně historických fondů), webovské stránky knihoven nejen pro jednotlivé ústavy, ale třeba i pro větší celky.

V budoucnu se knihovníci muzeí a galerií budou stále více obracet k Asociaci a budou očekávat její pomoc při transformaci knihoven podle nového zákona. Lze očekávat, že přeměna muzejních knihoven na veřejně přístupné nebude probíhat bez problémů. Věřím, že za situace, kdy si někteří zaměstnanci muzeí myslí, že knihovna má sloužit pouze jim, pomůže vedení Asociace přesvědčit ředitele muzeí a galerií a vysvětlit jim, že není jiné cesty, než být „veřejnými knihovnami“ ve smyslu nového zákona.

Na závěr bych se rád zmínil o spolupráci. Řada z nás si pamatuje na spolupráci, která byla centrálně řízena, usměrňována, pravidelně vyhodnocována. Nyní je nutno tento pojem zbavit přichutě let minulých a naplnit jej zcela novým obsahem. Velmi hezky o tom promluvil Martin Svoboda: „... právě ve svobodě a současně v možnosti libovolně se flexibilně sdružovat k dosažení prospěchu pro celou skupinu, nikoliv na úkor, ale ve shodě s potřebami a právy ostatních, je ukryt obrovský potenciál rozvoje demokratické společnosti“.²¹⁾

Poznámky:

- 1) Základem pro tento článek byl referát, který zazněl na celostátním semináři knihovníků muzeí a galerií v Českém Krumlově 2.–4. 10. 2001, dostupný z <<http://www.knihovna.upm.cz/sedo1.htm>>.
- 2) *Adresář knihoven muzeí a galerií ČSR*. Praha : Národní muzeum – Ústřední muzeologický kabinet, 1986. 132 s.
- 3) Ve výročních zprávách byla knihovně vždy věnována samostatná kapitola, kde byly uvedeny všechny důležité údaje a statistika využívání.
- 4) Tento systém bylo možné získat zdarma, program MAKS se platil.
- 5) RICHTER, Vít. Veřejný Internet a knihovny. In *Knihovny současnosti 2001*. Brno : Sdružení knihoven, 2001, s. 273–281.
- 6) Zde je potřeba údaj upřesnit – knihovna Moravského zemského muzea se přihlásila 2x, knihovny muzea ve Zlíně a Národního muzea neposkytují přístup na internet veřejnosti. Tato služba čtenářům je tedy poskytována 18 muzejními knihovnami.
- 7) BROŽEK, A. Stav domácích webových stránek veřejných knihoven na konci roku 2001. *Čtenář*, 2002, roč. 54, č. 2, s. 34–42. – Muzejní knihovny zde vůbec nejsou zmíněny.
- 8) Za všechny tituly uvádím tyto vybrané s tím, že obsahují odkazy na další literaturu:
PAPÍK, R. [et al.] *Internet – ekonomické, marketingové a finanční operace*. Praha : Ekopress, 1998. 220 s.
SKLENÁK, V. [et al.] *Data, informace, znalosti a Internet*. Praha : C. H. Beck, 2001. xvii, 507 s.
TKAČÍKOVÁ, D. Základy webdesignu aneb jak uspět (nejen v soutěži o nejlepší webové stránky). In *Knihovny současnosti 2000*. Brno : Sdružení knihoven, 2000, s. 123–136.
- 9) V rámci naší oborové komise (bude o ní řeč dále) jsme na jejích webovských stránkách vystavili pro snadnější orientaci ve světě muzejních webů na adrese <<http://itex.hyperlink.cz/index.html>> stránky s různými typy pre-

zentací. Na hlavní stránce najdete odkazy na další seznamy, rozdělené podle muzejní tematiky. Poslední odkaz je určen jednotlivým druhům muzeí (umělecká, historická, technická, přírodovědná, speciální aj.). Jsou zde pouze vybrané ukázky jednotlivých typů institucí.

- 10) Statistické údaje k 31.12.2001, dostupné z <<http://www.proquest.cz/statistika>>.
- 11) Údaje jsou z února 2002, dostupné z <<http://www.nkp.cz/ejfl/stat.htm>>.
- 12) Že se tak zatím neděje, mrzí nás všechny, nejen knihovníky Národního muzea. Pokus vyvolat diskusi tímto článkem, abychom našli řešení, změnu, bod obratu, je jedním z cílů mého textu.
- 13) Na adresu LISTSERV@CESNET.CZ pošlete jednoduchou zprávu „subscribe KNIHOVNA“ a připojíte svoji e-mailovou adresu.
- 14) Pro ilustraci špatného toku informací mohu dát k lepšímu svoji neinformovanost o těchto konferencích. Sám jsem se o nich dozvěděl až v průběhu přípravy konferenčního referátu od ing. Rudolfa Remeše, kterému ještě jednou děkuji touto cestou za jeho informace i za jeho iniciativu.
- 15) Na adrese <http://www.pandora.cz> napíšete do políčka v levém horním rohu obrazovky název konference (ANMAG je věnována výstavám a dalším akcím v muzeích a galeriích pro veřejnost, ZMAG je zaměřena na vnitřní život v muzeích a galeriích), do spodnějšího políčka pak svoji e-mailovou adresu a odešlete. Dostanete zprávu o přijetí do konference, kterou odešlete zpět jako potvrzení, a jste již účastníky.
- 16) Zkuste si porovnat naši nabídku služeb s publikací *Služby veřejných knihoven : směrnice IFLA/UNESCO pro rozvoj*. Praha : SKIP, 2001.
- 17) TOFFLER, Alvin, TOFFLEROVÁ, Heidi. *Nová civilizace : třetí vlna a její důsledky*. Praha : Dokořán, 2001. 125 s.
- 18) Z důvodů mnoha dotazů, které jsem dostal po odeznění mého referátu, vkládám zde malou poznámku. Samozřejmě, že režim provozu knihovny a půjčování je možné upravit v novém knihovním řádu, který bude muset být také schválen.
- 19) MOCKOVČIAKOVÁ, Alena. Veřejné knihovny v roce 2001. In *Knihovny současnosti 2001*. Brno : Sdružení knihoven, 2001, s. 67–78.
ZEMÁNKOVÁ, Ladislava. *Legislativa pro knihovny*. Praha : Národní knihovna, 2002. (v tisku)
- 20) RICHTER, Vít. Kulturní politika v České republice. In *Knihovny současnosti 2001*. Brno : Sdružení knihoven, 2001. s. 11–66. Nově je zveřejněn dokument „Strategie knihoven ČR 1999–2003“, dostupný z <http://www.nkp.cz/o_knihovnach/strategie_99_03.htm> .
- 21) SVOBODA, Martin. Spolupráce a strategické myšlení. In *Automatizace knihovnických procesů 1999 : sborník příspěvků ze semináře pořádaného 4. 9. 1998 na 3. sjezdu SKIP v Plzni*. Sest. Anna Stöcklová. Praha : SKIP, 1999, s. 6–8.

Ilja Šedo
Západočeské muzeum v Plzni

